

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ВІДНОСИНАХ ВЛАСНОСТІ

В статті аналізується зміст та основні психологічні чинники становлення суб'єктності особистості у відносинах власності. За результатами емпіричного дослідження показано тенденції перебігу цього процесу у студентів.

Ключові слова: *економічна суб'єктність, становлення суб'єктності особистості у відносинах власності, ставлення до власності.*

В статье анализируется содержание и основные детерминанты становления субъектности личности в отношениях собственности. На основании результатов эмпирического исследования показаны тенденции протекания этого процесса у студентов.

Ключевые слова: *экономическая субъектность, становление субъектности личности в отношениях собственности, отношение к собственности.*

The content and main determinants of personality formation of subjectivity in property relations is analyzed in the article. The trends of this process with students were shown. It based on a results of empirical research.

Key words: *economic subjectivity, formation of personality's subjectivity in the property relations, attitude to property.*

Поглиблення фінансово-економічної кризи в країні свідчить про нестачу справжніх агентів економічних змін, людей, які були б психологічно готовими брати на себе відповідальність за цілеспрямовані трансформації в суспільстві. Не виключенням є і економічна сфера життєдіяльності нашого сучасника, надто сфера відносин власності. Нас цікавить саме цей ракурс життєдіяльності людини економічної, оскільки, за визнанням як філософів, так і економічних психологів, власність є системотворчим чинником

економічних відносин у будь-якому суспільстві. В Україні ж уже дев'ятнадцятий рік формально, юридично декларовані докорінні зміни у самих підвалинах нашої економіки – легітимізований інститут приватної власності. Що ж ми маємо «де факто»: питання залишається відкритим як у справі захисту прав особистої власності, приватизації державного майна, землі, так і у становленні відносин інтелектуальної власності тощо? Можливо левова частка негараздів у вирішенні цих та суміжних питань пояснюється психологією нашого сучасника як власника. Не зачіпаючи 70-літню історію викорінювання з психіки українців будь-яких зерен почуття власника на рівні державної політики, наголосимо на тому, що для вітчизняної соціально-психологічної науки питанням номер один залишається те, яким має бути цей власник. Отже, в даній статті намагатимемось обґрунтувати теоретичну модель становлення особистості як суб'єкта власності і окреслити можливі напрямки цього процесу у сучасній студентській молоді.

Навряд чи поза онтологічно (конкретно) обґрунтованою категорією суб'єкта можна шукати психологічні основи включення особистості у відношення з економічною дійсністю. Пошук відповідей на дане питання розпочнемо з того, як розуміти сам термін «становлення».

Говорячи про елементарні властивості будь-якої речі, Лосєв А.Ф. [8] зазначає, що становлення є найбільш суттєвою з них. Зміна, рух, народження, вмирання – словом, будь-який процес, що так чи інакше притаманний речам, живим і неживим, є ні чим іншим, як видом становлення. У цьому русі Лосєв А.Ф. протиставить категорію «становлення» категорії «є», «існує» (таке, що вже стало, буття якого розпочалось). Якщо застосувати таке розуміння досліджуваного феномену до суб'єкта економічної соціалізації, то його становлення, очевидно, доцільно розуміти як процес руху, розвитку суб'єкта, в ході якого він перестає бути одним і становиться іншим. Що ж означає «становитись іншим». Той же філософ пояснює, що становлення завжди передбачає оформлення того, що становиться, і відбувається це, перш за все, у формі числа. Число передує всякій якості чи, в крайньому разі,

супроводжує її [8]. Число передбачає покладання чогось, при цьому становлення може розглядатись як чистий акт покладання чогось, що становиться. Якщо прорахувати численний ряд таких актів, отримаємо порахованість чогось якісного – нову якість. Таким чином, становлення суб'єктності індивіда у відносинах власності постає як процес виникнення принципово нових економіко-психологічних якостей.

Через категорію становлення О.М.Леонт'єв [7] пояснює етапність особистісного розвитку. Особистісні метаморфози в ході становлення починаються з того, що суб'єкт діє заради підтримки свого існування, а призводять до того, що суб'єкт підтримує своє існування заради того, щоб діяти – творити справу свого життя, здійснювати своє людське призначення. Як зазначає О.М.Леонт'єв, цей переворот, завершуючи етап становлення особистості, разом з тим розкриває необмежені перспективи її розвитку. Отже, становлення економічної суб'єктності особистості розглядається нами як процес, вписаний у процес більш високого порядку – розвиток економічної культури особистості, у її економічну соціалізацію. Він виражає оформлення певних економіко-психологічних якостей на тому чи іншому етапі розвитку економічної культури особистості.

Питання про те, якими ж є згадувані економіко-психологічні якості, спонукає нас обґрунтувати методологічні засади вивчення процесу становлення суб'єкта економічної соціалізації. Тим більш це видається нам логічним, оскільки дослідники феномену суб'єктності так чи інакше бачать його крізь призму становлення соціальності індивіда, тобто взятого у генетичному зв'язку з соціальним оточенням. Так, Леонт'єв О.М., пояснюючи своє розуміння цього процесу на рівні індивідуальному, вважає, що з психологічної точки зору становлення є процесом «ускладнення» особистісних якостей, яке має місце тоді, коли людина з необхідністю вступає в систему суспільних взаємин. Самосвідомість, усвідомлення свого «я» слід розглядати як комплексний результат, продукт становлення людини як особистості [7].

Які ж особистісні якості „становляться” в ході економічної соціалізації суб’єкта власності? Найчастіше з суб’єктністю пов’язують розвиток здатності довільно управляти психікою і своїми діями, свідомо організовує своє життя, встановлювати міру своєї активності і погоджує її з соціальними структурами, нормами і формами діяльності [1]; здатності до надситуативної активності, коли людина покладає себе в якості причини свого буття в світі, що виявляється в актах вільного виходу за межі наперед встановленого [11]; схильності до самостійної поведінки [12] до активно-перетворюючої діяльності [1; 3; 9;11;16]; здатності брати активну участь в процесі життєдіяльності і тим самим «вибудовувати» власне буття, тобто бути її суб’єктом [1]; схильності до відтворення, творіння себе у відповідних, а часом і в несприятливих умовах [16]; рефлексивного способу існування, який характеризується наявністю і фіксацією ставлення до об’єктивної дійсності і проявляється в перевазі самовизначення над визначенням обставинами [23; 18]; прояв ініціативи та відповідальності як форм активності [3].

Загалом згадані точки зору науковців щодо основних ознак суб’єкта приводять нас до висновку, що суб’єктом власності слід вважати особистість, якісна своєрідність якої полягає у здатності самостійно і творчо покласти себе в якості причини свого економічного буття на основі свідомого, рефлексивного та активно-перетворюючого ставлення до економічної дійсності, і, перш за все, до відносин, опосередкованих власністю. При цьому можна вичленити і суто соціально-психологічні ознаки суб’єктності власника: здатність формувати специфічне середовище свого економічного життя, при цьому співвідносячи міру своєї активності з соціальними структурами, нормами та формами діяльності, виявляючи відповідальну, вибірково взаємодію з світом економіки.

Людина парадоксальним чином і протистоїть як дещо зовнішнє об’єктивним обставинам свого життя, і сама є їх внутрішньою умовою. Суб’єкт не тільки пасивно фіксує, розуміє природні і соціальні ситуації, але й намагається активно впливати на них. Внаслідок цього він перетворює не тільки світ, але й себе у світі. Розин В. М. [12], слідом за М. Бердяєвим, М.

Бубером та М. Бахтінім, пояснює природу формування особистості як діалектику двох, на перший погляд, різноспрямованих процесів. З одного боку, це постійне відтворення себе у своїй константності, у виявленні своїх меж, у конституюванні автономії та визначеності свого індивідуального існування. З іншого ж, це постійний пошук опори на допомогу інших. За словами Розина В.М., відтворити себе означає не тільки працювати над собою, змінювати та перетворювати себе, але й вислуховувати Реальність, вбудуватись у дискурс, звільнити місце для зустрічі з самим собою, вищими силами, богом; взагалі, кожне своє зусилля зв'язати із зусиллями інших сил та реальностей [12]. Посилаючись на працю «Лекції про Пруста» М.Мамардашвілі, автор трактує таку працю з відтворення своєї визначеності та автономії як особливий духовний досвід спасіння, в ході якого людина усвідомлює та відкриває інший світ (світи) та навчається жити в ньому – досвід набуття екзистенційної суб'єктності [9]. В цьому твердженні вбачаємо вчинкову сутність суб'єктності особистості: основною функцією суб'єкта, на наш погляд, є інтергративна - і в плані єднання всієї системи зв'язків і відносин, і в плані інтегрування їх із-зовні всередину, в особистісні структури власного досвіду з тим, щоб спиратись на них у подальшому поступі у світі і в процесі інтеграції до внутрішньоособистісних структур базових цінностей людства.

Суб'єктну сутність діючого індивіда визначають смисли, цінності, цілі і задачі, проєктивні здібності тощо, які розвиваються «між» - у просторі відносин та взаємодій у соціумі. «Суб'єктність виступає як задане системами відносин, що розвиваються, явище і одночасно як умова формування цих відносин, самого соціального – людського життя, соціуму» [14]. Культура відносин, яка твориться в просторі взаємодії і дії з загальнозначущими, фіксованими в ідеальних визначеннях предметними формами – знаками, заключаючи в собі можливість існувати не тільки в теперішньому, але і в майбутньому, стає, за словами Е.В.Сайко, провідним чинником суб'єктності індивіда. При цьому такі відносини не зводяться до простої сукупності

різнопланових зв'язків. Цим відносинам властиві не тільки усвідомлені цілі конкретної діяльності й спілкування, але і сумісне проектування майбутнього у розширенні та ускладненні умов свого функціонування.

Додамо, що оскільки становлення економічної суб'єктності особистості є процесом ускладнення економіко-психологічних характеристик в просторі інтеріндивідної взаємодії, саме в просторі спілкування з іншим відкриваються можливості для реалізації індивідом його суто людських властивостей. Окрім того, слід зазначити функцію такої взаємодії, суть якої – у породженні, створенні, навіть співтворенні (оскільки творення спільне для усіх суб'єктів взаємодії) нової реальності, яка є ядром спільного інтеріндивідного простору, який детермінує процес соціалізації особистості, в тому числі й економічної. Інтерсуб'єктивний простір, на думку В.О.Васютинського, утворюється в ході взаємних репрезентацій учасниками взаємодії одним одного та водночас взаємного означення дійсності. Цей світ, з одного боку, виникає в результаті інтерсуб'єктивної взаємодії, а з іншого – стає її передумовою, простором, середовищем.

А. Журавльов і А. Купрейченко вважають, що соціально-психологічним простором людини є сформована суб'єктом система позитивно чи негативно значимих соціальних об'єктів або явищ (включаючи його самого), які займають конкретні позиції в структурі, знаходяться в певних взаємозв'язках один з одним і виконують певні функції або ролі у відповідності з певними нормами, правилами і стандартами. Те, що значимі соціальні об'єкти або явища можуть як існувати, так і не існувати в реальному навколишньому світі, можуть сприйматися різними людьми принципово по-різному і виконувати в їхньому житті зовсім особливі функції [4], означає, що соціально-психологічний простір - перш за все є суб'єктивним явищем. Він же, в той же час, – і явище інтерсуб'єктивне. Яким же є цей простір, коли йдеться про відносини власності? Щоб хоч якось системно підійти до відповіді на це питання, спиратимемось на думку І.А.Китова [5] щодо „одиниці” системи відносин власності, яка представлена

системою зв'язків між, як мінімум, двома суб'єктами та самим об'єктом привласнення (рис.1).

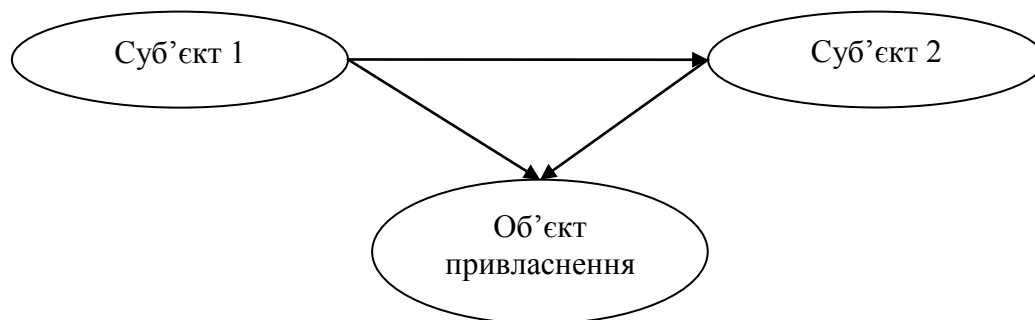

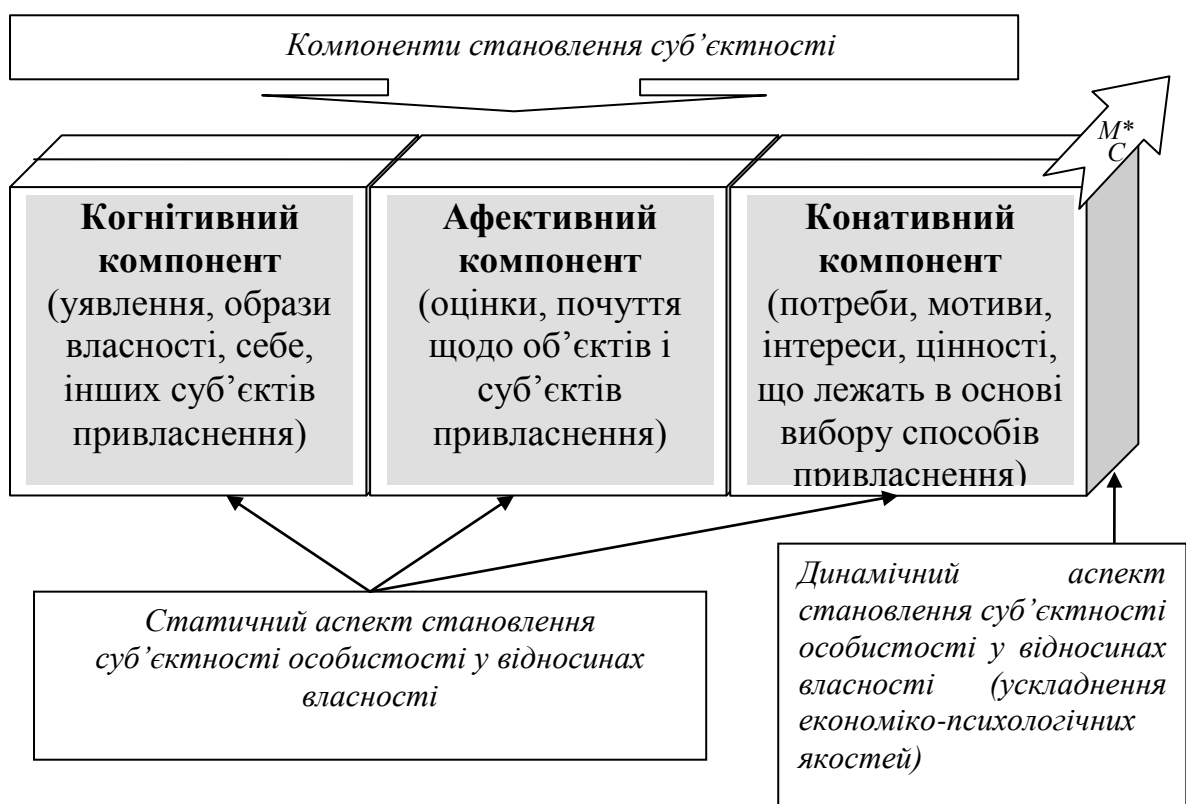
Рис. 1. „Одиниця” соціально-психологічного простору відносин власності особистості

Отже, проблему суб'єктивної розділеності, за словами С. І. Розума [13], люди вирішують шляхом створення загального для всіх простору, інтерсуб'єктивного світу, що носить конвенціональний та культуроспецифічний характер. Таким чином, бачимо, що становлення економічної суб'єктності є процесом оформлення і якостей, що означають внутрішньоособистісні зміни, і якостей суто соціально-психологічних, які забезпечують органічний зв'язок індивіда з зовнішнім економічним оточенням.

Ґрунтуючись на вищесказаному, коротко окреслимо теоретичну модель становлення суб'єктності особистості у відносинах власності (рис. 2). Згідно з моделлю, становлення економічної суб'єктності особистості є процесом ускладнення економіко-психологічних характеристик в просторі інтеріндивідної взаємодії. Цей простір, з одного боку, є агентом соціалізуючого впливу колективного суб'єкта на кожного окремого співтворця цього простору. З іншого боку, в даному просторі здійснюється вияв індивідуальних суб'єктностей власників.

Становлення особистості як суб'єкта відносин власності в динамічному плані вивчається нами як процес ускладнення, а саме, виникнення і оформлення, принципово нових економіко-психологічних якостей на

певному етапі її економічної соціалізації. Міра ж економічної суб'єктності як така властивість особистості, що пов'язана зі здатністю самостійно і творчо покладати себе в якості причини свого економічного буття, зі здатністю до надситуативної активності, обов'язковою умовою якої виступає детермінована самим суб'єктом реалізація ціннісної, співвіднесеної з моральними нормами суспільства, позиції у відносинах, опосередкованих об'єктами привласнення, розглядається як результат становлення особистості в якості суб'єкта відносин власності.

*МС – міра суб'єктності

Рис.2. Теоретична модель становлення суб'єктності особистості у відносинах власності

Становлення особистості як суб'єкта відносин власності вивчається нами у тісному зв'язку з системою його ставлень до власності – із суб'єктивним простором цих відносин. Спираючись на концепцію ставлень В.М. Мясіщева [10], а також на концепцію соціальних

взаємовідносин І.В.Сушкова [15], ми бачимо взаємозв'язок і взаємодію суб'єктів привласнення, що представлені в індивідуальній свідомості, як певне психологічне ставлення. Останнє виступає як психічне відображення, що є наслідком моделювання реальності відносин, опосередкованих власністю, в свідомості суб'єкта, моделювання придатного для життя останнього». По суті, йдеться вже про справді освоєний світ економічних відносин – психологічний простір відносин власності.

Отже, ставлення до власності відображає не тільки структуру зовнішньої реальності, але і стан психіки самої людини. Це стає можливим завдяки тому, що зовнішня реальність відносин власності перетворюється на об'єкт самостійного рефлексивного аналізу суб'єкта, завдяки відображенню відображеної реальності – рефлексії. Актуалізація рефлексивного змісту запускає не тільки процес сприйняття зовнішньої, об'єктивної реальності, але і процес розвитку власного психологічного ставлення до неї. Отже, психологічний зміст ставлення полягає в тому, що здійснюється оцінка оцінки, тобто формується ставлення до відносин («отношение отношения») і ставлення «перетворюється на таку ж реальність, що і явища зовнішнього світу».

Таким чином, емпірично міра становлення економічної суб'єктності особистості може бути з'ясована через особливості її ставлення до об'єктів та суб'єктів привласнення. Представимо рівні становлення суб'єктності студентської молоді у відносинах власності. У дослідженні, яке проводилось протягом 2008-2011рр., взяли участь 205 київських та рівненських студентів. В результаті аналізу кореляцій когнітивних, конативних та афективних компонентів ставлення до власності (за розробленою нами методикою) з показниками суб'єктних-об'єктних орієнтацій у системі економічних відносин (за модифікованим нами опитувальником Коржової О.Ю. [6]) виявлено наступні типи становлення суб'єктності студентської молоді у відносинах власності, які за змістом виражають певні рівні цього процесу:

1. Вчинкова суб'єктність, заснована на зрілій ціннісній позиції особистості у відносинах власності, співвіднесена з моральними цінностями (орієнтації на принципи справедливості при розподілі матеріальних благ та на практикування чесних, суспільно прийнятних способів оперування власністю), з свідомим прагненням розвивати самісні якості (прагнення самореалізуватись, самоствердитись та самовдосконалитись в економічній сфері, усвідомлення власної унікальності, працьовитості, відповідального ставлення до себе та інших, усвідомлення потреби активізації власного творчого потенціалу, енергійності, прояву вольових якостей), яка виражається у відповідальному ставленні до суб'єктів та об'єктів привласнення.

2. Передвчинкова суб'єктність, заснована на прагматичній ціннісній позиції у відносинах власності (на основі раціонального, поміркованого ставлення до об'єктів і суб'єктів привласнення та поціновування економіко-психологічних наслідків, ефектів привласнення, а також на основі стратегії адаптивної стабілізуючої поведінки у ситуаціях економічних взаємин), за якої сформовані конструктивні уявлення про економічну реальність, але багаж необхідних економічних знань ще не апробований студентом, отже, не інтегрований в історію його особистого життя.

3. Суперечлива суб'єктність, заснована на суперечливій ціннісній позиції у відносинах власності, що ґрунтується на нормах подвійної моралі (поряд з суспільно прийнятними способами оперування власністю орієнтація і на аморальні, пов'язані з бандитизмом, обманом, здирництвом), на безвідповідальності, прагненні швидко і безтурботно, ба навіть з певним ризиком, отримувати матеріальні блага, з чим пов'язані переважно негативні (сором, заздрість) переживання. Очевидно, йдеться про найнижчий рівень економічної суб'єктності, яка має компенсаторну природу, притаманну егоїстичному перетворювачеві економічної реальності.

Підсумовуючи, зазначимо, що становлення суб'єктності особистості у відносинах власності розглядається нами як процес оформлення економіко-

психологічних якостей (здатності самостійно і творчо покладати себе в якості причини свого економічного буття на основі свідомого, рефлексивного та активно-перетворюючого ставлення до економічної дійсності, і, перш за все, до відносин, опосередкованих власністю), важливих для формування специфічного соціально-психологічного простору відносин власності на тому чи іншому етапі розвитку економічної культури особистості. Емпірично показано, що процес становлення економічної суб'єктності студентської молоді відбувається від суперечливого ставлення до власності та суб'єктів привласнення, заснованого на подвійних моральних цінностях, через розвиток раціонально-прагматичного ставлення до актуалізації прагнення самореалізуватись в ролі справжнього творця „свого” економічного світу, набути самостійності у прийнятті економічних рішень і на цій основі - до розвитку відповідальності у просторі відносин з іншими суб'єктами привласнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова К.А., Славская А.Н. Предисловие // С.Л.Рубинштейн. Бытие и сознание. Человек и мир / К.А. Абульханова, А.Н. Славская. - СПб. : Питер, 2003. - С. 6 – 33. - (Мастера психологии).
2. Васютинський В. О. Інтеракційна психологія влади / В. О. Васютинський. – Київ: В-во Славістичного ун-ту, 2005 – 492 с.
3. Волкова Е.Н. Субъективность как интегративное свойство личности педагога : автореферат дис. кандидата психологических наук : спец. 19.00.07 „Педагогическая психология” / Е.Н. Волкова – М.: Ин-т психологи РАН, 1992 - 20 с.
4. Журавлев А. Л., Купрейченко А. Б. Феномены самоопределения личности и группы в экономической среде / А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко // Психология адаптации и социальная среда : современные подходы, проблемы, перспективы / Отв. ред. Л. Г. Дикая, А. Л. Журавлев. - М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. - С. 62 – 96.

5. Китов А. И. Экономическая психология / А. И. Китов. - М. : Экономика, 1987. - 303 с.
6. Коржова Е. Ю. : Психология жизненных ориентаций человека / Е. Ю. Коржова; Российский гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. - СПб : Изд-во Русской христианской гуманитарной акад., 2006 - 383 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.И.Леонтьев. - М.: Политическая литература, 1975. - 304 с.
8. Лосев А.Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев Москва : Академический Проект , 2008 - 303 с. - (Философские технологии).
9. Мамардашвили М. Лекции о Прусте : (Психол. топология пути) / М.Мамардашвили. – М : Изд. фирма "Ad Marginem", 1995 - 547 с. - (Философия по краям Международная коллекция современной мысли : Литература. Искусство. Политика 1/16).
- 10.Мясищев В.Н. : Психология отношений : избр. психол. тр. / В.Н. Мясищев ; под ред. А.А. Бодалева - М. : Изд-во Моск. психол.-социального ин-та : Воронеж : МОДЭК , 2003: ФГУП Издательско-полигр. фирма Воронеж - 398 с.
- 11.Петровский А.В., Петровский В.А. Категориальная система психологии / А.В.Петровский, В.А. Петровский // Вопросы психологии. - 2000. - №5.- С. 3-17.
- 12.Розин В. М. Личность как учредитель и менеджер «себя» и субъект культуры / В. М. Розин // Человек как субъект культуры / Отв. ред. Э. В. Сайко. – М. : Наука, 2002. – (Субъект в мире – Мир субъекта) – С. 42 - 112.
- 13.Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека / С.И. Розум. – СПб. : Речь, 2007. – 365 с.
- 14.Сайко Э. В. Субъект и субъектная составляющая в становлении и культурно-историческом выполнении пространственно-временного континуума социума / Э. В. Сайко // Человек как субъект культуры /

Отв. ред. Э. В. Сайко. – М. : Наука, 2002. – (Субъект в мире – Мир субъекта) – С. 13 – 42.

15. Сушков И.Р. Психологические отношения человека в социальной системе / И.Р.Сушков. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 412 с.
16. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О.Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг.ред.В.О.Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С.316-357.